

HAVASRÉTI JÓZSEF

Az irodalmi tetszhalál anatómiája

Baka István: *A kisfiú és a vámpírok*

1.

Baka István kisregénye magyar vámpírtörténet a kései Kádár-korszak irodalmából.¹ Vajon szükséges-e hangsúlyozni azt, hogy e történet éppen a Kádár-rendszer időszakában született meg? Természetesen igen, a szocialista társadalmi valóság leképezése a szöveg lényeges funkciójának tekinthető. Baka figyelmét a magyar vidék, ezen belül a megye és a kisváros ragadja meg, az a szociális és földrajzi egység, amely *pars pro toto* jeleníti meg az író körülvévő társadalom apokaliptikus végidejét, illetve romlottságát. *A kisfiú és a vámpírok* érdekessége, hogy a világ, melyben bonyolódik, egyszerre hordoz magán 19. századi jegyeket, valamint olyan vonásokat is, amelyeket leginkább a modern negatív utópiák szoktak tartalmazni. Az „utolsó háború” utáni korszakról van szó (valahol Orwell regénye és a *Mad Max*-filmek nyomasztó világa között), de áthelyezve egy bizarr kisvárosi miliőbe, melyben a dzsentrivilág rekvizitumai, illetve a szocialista társadalmi berendezkedés ismertetőjegyei keverednek egymással.

A történet nem bonyolult: egy dunántúli kisvárosban a társadalom a háború pusztítása utáni állapotban vegetál. Az egykori megyék és nagyobb városok önálló kisállamokká estek szét, melyeket a valamikori úri világ megyei nemességének, illetve a szocialista államszervezet tanácsi apparátusának alakjaiból egybegyűrt vezetők – ahogy a szerző anakronisztikusan nevezi őket: ispánok, despoták, sőt

---

¹ Első közlése: Baka 1985. Jelen elemzése a következő kiadás alapján készült: Baka 2005: 130–200.

sógunok – kormányoznak.² A történet hőse Bakó András városi segédlevéltáros, aki belekeveredik a zsarnok Borgói Cézár főispán elleni összeesküvésbe, mely rövidesen nyílt lázadássá fejlődik. A várt politikai átalakulásból azonban nem lesz semmi, az összeesküvés lelepleződik, a lázadás meghiúsul. Az elhagyatott temetőkápolnában szerveződő összeesküvést ugyanis kihallgatja Lugosi Béla, a főispán titkára, aki, amikor felfedezik búvóhelyén, az egyik koporsóban, ijedtében szörnyethal, és így vámpírrá válik. Lugosi és áldozatai megfertőzik az egész várost, ami magának a lázadásnak is véget vet. A történet záró jelenetében vérre kiéhezett vámpírok fogadják a város meghódítására érkező szomszédos városállam despotájának gyanútlan hadseregét.

Baka kisregényének poétikai sajátosságait, valamint irodalmi hatásmechanizmusait három körülmény határozza meg. Egyrészt a bizarrhoz, a groteszkhez, az ironikushoz való vonzódás, másrészt az irodalmi archetípusok és motívumok sűrítése (mely önmagában is groteszk vagy ironikus hatást kelt), hiszen a történetben egymásra torlódnak a populáris irodalmi hagyomány, a romantika, a gótikus regény, a népi hiedelemvilág, sőt a film (lásd a Lugosi Béla nevű szereplőt) képei, jelenetei, alakjai. Bakó István segédlevéltáros szerelmi élete meglehetősen kopár, többnyire egy régen vele megesett különös szerelmi kaland kísérteties emlékét próbálja feldolgozni, ez a „Korintha-epizód” Goethe *A korinthuszi menyasszony* című balladájának szüzséjén alapszik.³ Az élőhalott lánnyal folytatott szerelmi epizód leírását LeFanu *Carmilla* című kisregényéből származó motívumok egészítik ki, az a jelenet pedig, melyben a vámpírok a megyeházán bukkannak fel, Bulgakov *Mester és Margaritájából* Rimszkij és Varenuha találkozását idézik, de felhasználja a szerző Bram Stoker *Drakula* című regényének motívumait is. Harmadrészt Baka kisregényében sűrített formában jelennek meg a magyar történelem kudarcorientált, e minőségükben is szimbolikussá válni képes eseményei. Feudális anarchia, kiskirályok, összeesküvés a zsarnokság ellen, lázadás, besűgás, a történelem újraírása – olyan jelenségek és történések szövődnek az elbeszélésbe, amelyek rögeszmésen foglalkoztatták a Kádár-korszak mesterségesen fenntartott társadalmi-politikai *status quo*jában létező és vizionáló magyar történelmi tudatot.

De Baka művének elsődleges politikai/politizáló vonatkozása nem abban áll, hogy a szerző a folklorisztikus és az irodalmi vámpír-hagyomány egyes elemeit

² Egyébként az efféle nyelvi anakronizmus is lehet kortünet: a szocializmus idején szokás volt a megyei párt-, illetve tanácsi vezetőket ispánnak nevezni.

³ A Korintha-epizódot lásd Baka 2005: 179–191. A témából Baka drámát is írt, lásd Baka 2005: 281–330. Goethe balladáját elemzi és közli Janion 2006: 13–15; 223–228.

társadalmi-történelmi allegóriává alakítja, hanem inkább abban, ahogyan az irodalmi hagyományt megkísérli egységes (természetesen társadalomkritikai felhangoktól sem mentes) *vámpír-diskurzussá* formálni. A vámpír alakja ebben az esetben nem csupán a vérszívó államhivatalnokok pusztája jelölője, hanem egy sajátos „szövegvalóság” szimbolikus operátora is. Gogol *Holt lelkek* című regénye kapcsán Szerb Antal arról írt, hogy a „holt lelkek” nem csupán tételek voltak a szélhámós Csicsikov listáján, hanem ezek jelentették a regénybeli „szövegvalóság” alapját is (Szerb persze nem használta ezt a kifejezést), melynek köszönhetően különös intenzitással válik megtapasztalhatóvá a Gogol által leírt Oroszország, az orosz élet kísérteties sivársága (Szerb 2002: 472–484; itt: 482). Baka sem kifejezetten a szocialista társadalom ellentmondásait tűzi tollára, az efféle utalások irodalmi beszédmódot a nyolcvanas években már a legtöbben korszerűtlennek tekintették. A vámpírhagyomány Baka által regénybe szőtt alkotóelemei egymás jelentésköréit bővítik, így a műben ábrázolt világ szimbolikus és szövegszerűen is rendkívüli módon kitágul: az Ady költészetét idéző kelet-európai perem-, illetve mocsárvilágból a kárhozat révén nyert örök élet, a sírjukban nyugodni nem tudó élőhalottak közösségének birodalma lesz. A diktatórikus társadalmi rend vérszopó hivatalnokaival benépesített univerzum fölé az irodalmi szövegvilág derengő utalásaiból, meg-megrebbenő kísértet-alakjaiból formálódó szemantikai háló vetül, az irodalmi vámpír-tradíció szörnyalakjai és a bürokrácia vérszívó hivatalnokai így egymást gyilkolják, és egymást értelmezik.⁴ Ezért azt mondhatjuk, hogy *A kisfiú és a vámpírok* egyrészt az író körülvevő társadalmi milió kritikai leírását és értelmezését, másrészt (és sokkal inkább) az irodalmi hagyománytudat *aktivizálásának* egyik lehetséges írói értelmezését foglalja magába.

2.

A fent elmondottakból következik, hogy a kisregény nem csak sűrített, hanem rendkívül zsúfolt is; irodalmi archetípusok, motívumok, klisék valóságos archívuma vagy tárháza.⁵ Az idézetek és egyéb utalások túlzott halmozása mindig magában hordozza a kompozíció széthullásának veszélyét. Baka írásában azon-

⁴ A vámpírról mint a „társadalmi élésködő” metaforájáról lásd Klaniczay 1990: 314; Janion 2006: 44-től.

⁵ Baka István könyvtárából az író ez irányú tájékozódásáról tanúskodnak a következő művek: Galaktika 1983 (Goethe balladáját is közli Kálnoky László fordításában); Meyrink 1931, 1985; Stoker é. n. [fénymásolat, bekötve], valamint 1985; Greiner-Mai 1982. A könyvek listáját Lovas Csilla főmuzeológus (Wosinsky Mór Múzeum, Szekszárd) bocsátotta rendelkezésemre.

ban a történet minden összetevője és fordulata folyamatosan és „belülről” motívált, egyrészt az elbeszélte cselekmény (analogikus-szimbolikus) kauzalitásának, másrészt a felhasznált irodalmi hagyományelemek közötti belső affinitásnak köszönhetően. Az eseményeket nem a szerző önkénye mozgatja; az irodalmi idézetekből és utalásokból olyan koherens világkép, illetve metafizika bontakozik ki, amelyet az élőhalottak kulturális logikája határoz meg, és amelyben nem csak lehetőségessé, hanem egyenesen szükségszerűvé válnak az író által megjelenített események.⁶

A kisregény rövid, dőltbetűkkel szedett monológgal kezdődik, melyben egy koporsójában fekvő vámpír szólal meg, aki az éjszaka eljövetelét várja; a monológ Bürger *Lenora* című versének a sorával végződik, amely Bram Stoker *Drakulájában* is elhangzik: „*Denn die Toten reiten schnell*” (Mert a holtak gyorsan lovagolnak). Stoker regénye fontos szerepet kap a történetben. A zsarnok Borgói Cézár neve egyszerre utal a gyilkos Borgiákra (a főispán felesége természetesen *Lukrécia*), valamint a „három állam határán” álló erdélyi Borgói-hágóra (lásd Showalter 1994: 148), ahol Stoker regényében az angol ügyvéd, Jonathan Harker először találkozik Drakula gróffal. Baka szellemesen keveri egymással Stoker művének és saját történetének szálait. Így például Bakó András megírja Borgói Cézár őseinek hiteles történetét, mely természetesen egész más családtörténeti és életrajzi adatokat tartalmaz, mint a bértollnok Lugosi Béla által kiadott hivatalos verzió. A segédlevéltáros könyve (mely kézről-kézre adott *szamizdat* műként kering a városban!) tartalmazza azt a jelenetet is, melyben Borgói Cézár nagyapja (aki ekkor még a Bürger nevet viseli) vándorfényképészként Magyarországra érkezik. A kisregénynek ez a részlete két eltérő, de egy helyen játszódó szcénát olvaszt magába (Baka 2005: 154–155; Stoker 2006a: 14–15).⁷ Az író idézi, és kissé módosítja Stoker regényének egyik híres jelenetét; abban a részben, ahol Harker ügyvéd a Borgói-hágón titokzatos ügyfelére, Drakulára várakozik, lidércfény és farkasok üvöltése közepette *egyszerre* bukkan fel a sötétségből a földönfutóként ábrázolt Bürger-család, illetve Drakula. A gróf durván ráförmed a fotográfusi szolgálatait felajánló Borgói-ősre, majd kocsira pattan, és magával ragadja a szerencsétlen Jonathan Harkert. Itt egyetlen jeleneten belül kapcsoló-

⁶ Ellentétben Hernádi Gyula *Drakula* című parabolájával, mely hatásvadász keveréke a moralizáló életmód- és társadalomkritikának, a vámpír-szükszének, valamint néhány sci-fi sémának (lásd Hernádi 1983).

⁷ Az Ulpius-Ház kiadása Bartos Tibornak az eredeti szöveget megrövidítő, a kihagyásokat nem jelző fordításának (Stoker 1985) közlése (újabb fordítását lásd Stoker 2006b). Baka könyvtárának tanúsága szerint (lásd 5. sz. lábjegyzet) az író mind Tar Ferenc régi, mind Bartos újabb fordítását használta, ismerte.

dik egymásba az irodalmi vámpír-tradíció, a honfoglalás irodalmi travesztiája és a történelem újraírásának orwelli motívuma, ugyanis a Lugosi Béla által írt propaganda-életrajz szerint a Borgói-ősök 1896-ban, a Vereckei-szoroson keresztül vándoroltak be Magyarországra, viszont Bakó András munkája szerint a „bejövétel” a Borgói-hágónál történt, a fent részletezett méltatlan körülmények közepette. De a millennium idején Magyarországra lépő (Baka ábrázolása alapján vélhetően Galícia felől érkező zsidó vándorfényképész) család így is csupán a szimbolikus egyezés meglehetősen ingatag keretein belül tarthat igényt a Honfoglalásban való részvétel dicsőségére, illetve jussára – ebben az összefüggésben még Drakula gróf „tősgyökeres” erdélyisége, sőt *autochton* mivolta is érdekes mellékjelentésekkel gyarapodik.

3.

Eddig a vámpír hagyomány elemeiről esett szó; most vegyük szemügyre a regény címének másik összetevőjét, a „kisfiú” alakját is. A szóban forgó kisfiút Bakó Imrének hívják, a segédlevéltáros Bakó András unokaöccse. Intenzív kapcsolatban áll a holtakkal, a történetek kezdetén még csak a nyolchónapos korában meghalt ikertestvére, Bakó Istvánka sírjánál tett nyugtalanító látogatásnak köszönhetően. Ha a lidércfényes és mocsárral borított „tetszhalott magyar vidék” megismerése során Ady lehetett volna egyik irodalmi kalauzunk (mint ahogy Baka Istváné nyilvánvalóan ő volt), most inkább Kosztolányi az; a történetben ugyanis fontos szerepet játszik a kísérteties sejtelmektől rettegő gyerekkor Kosztolányit idéző ábrázolása is. A haláltól való gyermeki félelem, a halálhoz való közelség, az ezzel kapcsolatos ideges túlérzékenység jelentkezésének első csúcspontja az Istvánka sírjánál lezajló temetői jelenet. *„Nézte a fejfát, amelyen alig látszottak már a tüzes vaspálcával beleégetett betűk: Bakó Istvánka élt nyolc hónapot, s míg anyja kivette Imre kezéből a gyertyát, és meggyújtva a fejfa mellé állította, ő akarta ellenére elképzelte magát 'annak' a helyén, amint ott fekszik az örök sötétségben és moccanni sem tud a szűk faládjában, kiáltani szeretne, de nem bír, és úgysem hallaná meg senki, szájába sár folyik, diókoponyáján a föld mélyébe leszívargott esőcseppek kopognak, érezte, ahogy bordáit lassan beszövik és összeroppantják a gyökerek, borzalomtól tágra nyílt szeme előtt egy kígyó keskeny feje imbolyog, nyelvét öltögeti és fojtó krizantémszagot fúj rá”* (Baka 2005: 143).

A „kisfiú”, noha a cím egyértelműen kiemeli fontosságát, nem kap központi szerepet a történet bonyolódásában. Ugyanakkor a szerző hozzá tud illeszteni egy

másik hagyományszálat, a gyerekkor Kosztolányi általi irodalmi ábrázolását, mely ugyancsak szorosan kapcsolódik az élők és a holtak világa közötti kommunikáció kérdéséhez. Nem csak azért, mert a kisfiú élményeiben rendre felbukkannak olyan, a gyerekkori szorongással kapcsolatos témák és motívumok, melyek gyakran előfordulnak Kosztolányi írásaiban. Fontosabb ennél, hogy Kosztolányi következetesen úgy ábrázolja a gyerekkort, mint amelyből a legsikeresebben lehet kommunikálni a holtak világával, a gyerekkor túlérzékenysége még nyitottnak és átjárhatónak látja/láttatja a másvilág és az e világ közötti határokat. A gyerekkor e sajátosan „kosztolányis” aspektusa alkalmas arra is, hogy az életnek és a halálnak az irodalom közegén keresztüli érintkezését egyrészt statikus örök jelenként (az idő tetszhalálaként), másrészt dinamikus körforgásként (örök újjászületésként) ábrázolja. Kosztolányi azonban nem kedveli a horror-díszleteket, számára bőven elég a gyerekkor, a betegség, a gyerekszoba (és legfeljebb a sírkert) családiasan ismerős szimbolikája, nincs szüksége olyan, mintegy kívülről érkező (az irodalmi hagyomány kelléktárából, a folklórból, a szörnyek birodalmából előlépő) rémalakra, mint a vámpír figurája, melynek képzetköre a tetszhalálként értett örök jelen, valamint a meghalás/feltámadás körforgását ugyancsak magába sűríti.

Kosztolányi több alkalommal is párhuzamba állította egymással a gyerekkor és a túlvilág kapcsolatát az irodalmi alkotásfolyamat transzcendens mozzanataival. A tipológiai adumbratio, a jövő árnyékának előrevetülése ez a folyamat; ahogy a régiek mondták: a gyerek a férfi apja (vö. Frye 1996: 149.) Mindez a legnagyobb láttató erővel *A szegény kisgyermek panasza*i záróversében jelenik meg, ahol a felnőtt lírikus az életpályaként és költői tárgyként egyaránt felfogott irodalmi karrier útjára indítja hajdani (valójában mindenkori) gyerek-önmagát. E két „kiszvárosi” prózaíró/költő, Kosztolányi és Baka – itt is, ott is mindegyre az irodalmias *élet* és az irodalmi örökkévalóságként értett *halál* szimbolikus összjátékával volt elfoglalva. A körforgás szerepe egyértelmű, a halál a szimbolikus, így *irodalmi feltámadással* válik azonossá, ez jól megragadható a két „történet” jelenetezésében is (ha *A szegény kisgyermek panasza*-t, illetve Baka regényének cselekményét a gyerekkortól a felnőttkorig ívelő történetként olvassuk). Mindez átvezet egy további kérdéshez, az *archívum* felnyitásának jelképes koporsó-feltörésként vagy sírablásként értett műveletéhez is.⁸ Kosztolányi saját versciklusát szó szerint is koporsóablásnak nevezi, nyitva hagyva a kérdést, hogy a koporsóból vajon holttest, vagy csupán néhány, a holttesttel szisztematikusan egyidejű

---

⁸ Vö. „Az archívum kartotékjai a koporsók, éjjeli böngészésük pedig annak a képzeletbeli időpontnak felel meg, amikor a vámpír a hitelesített iratok elhalványodott betűire tekint” (Ernst 2008: 121).

dokumentum, azaz emlékek és versek korpusza kerül-e elő. „Menj és panaszkodj, hogy az vitt piacra, / ki tégedet legjobban szeretett / s kirabolva tiszta kis koporsód / most kinyitotta halott szemedet”.

Baka írása esetében az archívum kérdése más formában jelenik meg, de érintkezik Kosztolányi szemléletével is. Baka kisregénye nyilvánvalóan a vámpírirodalom archívumából táplálkozik, szinte látjuk az íróasztal szélére felpolcolt könyv- és jegyzetkupacokat. Noha az imént a regény koherenciájáról beszéltem, a szövegbe zsúfolt irodalmi műveltséganyag jelenléte annyira intenzív, hogy az olvasó úgy érzi (egy kiváló kritikus másféle összefüggésben használt szavaival): „*a cédulák szinte kilógnak a könyvből*”.⁹ Mindezt további adalékok is kiegészítik. A főszereplő is archívumban dolgozik (hiszen segédlevéltáros), és a történet egyik fontos motívuma is egy archív dokumentum, Séner Mihály (a *Szekszárdi mise* főszereplője) rekviemjének partitúrája. Először e partitúra betanulásának céljából jönnek titokban össze azok a szereplők, akik később a főispán-ellenes felkelés magját képezik, és (többek között) ez a partitúra képviseli a kapcsolatot Baka István azon korábbi prózai darabjaival, melyeknek történései ugyancsak *A kisfiú és a vámpírok* hátteréül szolgáló dunántúli város kulisszái között játszódnak.¹⁰ De itt említendő az a hangsúlyos jelképi funkciót betöltő jelenet is, melyben Imre (a címbeli „kisfiú”) a házuk padlásán összegyűjtött („archivált”) ősrégi újságok lapjai között böngészve a cikkekből rekonstruálja Sárd város egykori történetét, ami (nagy vonalakban) az író és az olvasó jelenidejével azonos. De a kisregény teljes szövegét is a zsarnok főispán elleni felkeléssel, a vámpírkór terjedésével, és végül a vámpírok végső diadalra jutásával kapcsolatos szövegdokumentumok archívumának, illetve archiválódásának tekinthetjük.¹¹

⁹ Sántha József fogalmazott így Závada Pál *Idegen testünk* című regényéről írott bírálatában.

¹⁰ Bombitz Attila kiadásában (Baka 2005) a groteszk fantaszitikum birodalmában játszódnó összefüggő ciklusként jelenik meg *A Város és az idegen*, a *Vasárnap délután*, a *Szekszárdi mise*, a *Margit*, a *Kisfiú és a vámpírok*, valamint az *Én, Thészéusz*.

¹¹ Vö. „Az archívum, tehát ami valóban elhangzott és megtörtént, hitelesíti Drakulát: »Mert a Gróf létezett.« A sírásás itt nem csak a kezdetek tanát alapozza meg, hanem az irrattarak olvasását is; a vámpírregény a bürokratizálás szakkönyve lesz” (Ernst 2008: 121). E szempontból Kosztolányi fent idézett *Menj kisgyerek* kezdetű verse (de a teljes *A szegény kisgyermek panaszai* kötet) is a „kezdetek tanát alapozza meg”, amint ezt teszik *A kisfiú és a vámpírok* elé illesztett, kissé adys, kissé kosztolányis hangvételű Baka István-költemények is, lásd *Halottak napja*, *Halottak éje* (Baka 2005: 128, 129).

Felhasznált irodalom

Baka István

1985 A kisfiú és a vámpírok. *Tiszatáj*, 1985/11.

2005 Baka István művei. Próza, dráma. A szöveget gondozta, az utószót írta: Bombitz Attila. Szeged, Tiszatáj Könyvek.

Ernst, Wolfgang

2008 Az archívumok morajlása. Ford. Kékesi Zoltán. In Derrida, Jacques – Ernst, Wolfgang: Az archívum kínzó vágya / Az archívumok morajlása. Budapest, Kijárat, 105–184.

Frye, Northrop

1996 A kettős tükör. A Biblia és az irodalom. Ford. Pásztor Péter. Európa, Budapest.

Galaktika

1983 Galaktika. Tudományos-fantasztikus antológia. 51. szám, XII. évf. 3. Budapest, Kozmosz.

Greiner-Mai, Herbert (Hrsg.)

1982 Der Vampir (Gespenstergeschichten aus aller Welt). Berlin, Verlag das neue Berlin.

Hernádi Gyula

1983 Drakula. Budapest, Magvető.

Janion, Maria

2006 A vámpír. Szimbolikus biográfia. Ford. Babits Mihály és mások. Budapest, Európa.

Klaniczay Gábor

1990 A civilizáció peremén, Budapest, Magvető.

Meyrink, Gustav

1931 A nyugati ablak anyala. Ford. Déry [Déry] Tibor. Budapest, Pantheon.

1985 Walpurgisnacht. Berlin, Verlag der Nation.

Showalter, Elaine

1994 Dekadencia, homoszexualitás és feminizmus. Ford. Nagy László. Café Babel, 1–2, 143–153.

Stoker, Bram

É. n. Drakula. Angol regény. Ford. Tar Ferenc. Budapest, Uránia.

1985 Drakula gróf válogatott rémtettei. Ford. Bartos Tibor. Budapest, Árkádia.

2006a Drakula gróf válogatott rémtettei. Ford. Bartos Tibor. Budapest, Ulpius-Ház.

2006b Drakula. Ford. Sóvágó Katalin. Budapest, Európa.

Szerb Antal

2002 Hétköznapiak és csodák. Összegejtött esszék, tanulmányok, kritikák. I. kötet. Budapest, Magvető.